

Libris.RO

Respect pentru oameni și cărți

IAN KERSHAW

**DRUMUL SPRE
IAD**

EUROPA, 1914–1949

Cuprins

Prefață.....	17
Introducere. Epoca autodistrugerii Europei	23
Capitolul 1. În pragul catastrofei	31
Capitolul 2. Marele dezastru	73
Capitolul 3. O pace turbulentă.....	132
Capitolul 4. Dansând pe marginea vulcanului.....	198
Capitolul 5. Nori întunecați de furtună	253
Capitolul 6. Zonă de pericol	310
Capitolul 7. Spre abis	365
Capitolul 8. Iadul pe pământ.....	424
Capitolul 9. Tranziții tăcute către decenii întunecate.....	496
Capitolul 10. Renaștere din cenușă	568
Mulțumiri	630
Bibliografie selectivă	632
Indice.....	661
Lista ilustrațiilor	686
Lista hărților.....	687

EPOCA AUTODISTRUGERII EUROPEI

Războaiele popoarelor vor fi mai groaznice decât cele ale regilor.

Winston Churchill (1901)

Secolul XX european a fost un secol al războiului. Două războaie mondiale, urmate de peste patruzeci de ani de Război Rece, apărut ca efect direct al celui de-al Doilea Război Mondial, au definit acest secol. Extraordinar de dramatic, de tragic și nemaipomenit de fascinant, acest secol a găzduit istoria marilor prefaceri și a unor transformări uluitoare. De-a lungul secolului XX, Europa a parcurs drumul către infern și retur. Continentul care, vreme de un secol după 1815, s-a mândrit cu poziția sa la apogeul civilizației a căzut, între 1914 și 1945, în rovinele barbariei. Însă era catastrofală a autodistrugerii a fost urmată de o stabilitate inimaginabilă înainte și de prosperitate, dar cu prețul unei sciziuni politice de nedepășit. Ulterior, o Europă reunificată, confruntată cu presiuni interne imense din direcția globalizării sporite și cu serioase provocări externe, a trecut prin tensiuni imanente crescânde chiar și înainte de colapsul financiar din 2008, care a adâncit continentul într-o nouă criză, deocamdată nerezolvată.

Un al doilea volum va explora perioada de după 1950. Volumul de față, în orice caz, oferă o privire asupra autodistrugerii pe care Europa a fost aproape de a o experimenta în prima jumătate a secolului, în perioada celor două războaie mondiale. Cartea examinează felul în care forțele primejdioase, emanate de Primul Război Mondial, au culminat, cu profunde cruzimi și distrugerii greu de imaginat, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial – epicentrul (alături de genocidul fără precedent, de care nu ar

putea fi separat) și episodul determinant al istoriei zbuciumate a Europei în secolul XX.

Capitolele următoare examinează cauzele acestei catastrofe incomensurabile. Acestea sunt localizate în patru elemente majore și interconectate ale unei crize complete, proprii acestor decenii: (1) explozia unui naționalism etnic rasist; (2) pozițiile acerbe și ireconciliabile ale revizionismului teritorial; (3) conflictul acut de clasă – acum beneficiind de o focalizare concretă prin intermediul revoluției bolșevice din Rusia; (4) criza prelungită a capitalismului (pe care mulți observatori o considerau terminală). Triumful bolșevismului a reprezentat o nouă componentă vitală, începând cu 1917. Același lucru se poate afirma și despre capitalismul aflat aproape într-o stare de criză permanentă, atenuată doar pentru scurt timp, la mijlocul anilor 1920. Celelalte elemente fuseseră prezente încă dinainte de 1914, dar sub o formă mult mai puțin acută. Nici unul nu a constituit o cauză principală a Primului Război Mondial, însă virulența crescândă a fiecăruia a reprezentat un efect crucial al acelei conflagrații. Interacțiunea fatală dintre aceste elemente a dat naștere unei epoci de o violență nemaiîntâlnită, conducând către un al Doilea Război Mondial, mult mai nimicitor decât primul. Cel mai afectate de intersectarea celor patru elemente amintite au fost centrul, estul și sud-estul Europei, în mare parte cele mai sărace zone ale continentului. Europa Occidentală s-a descurcat mai bine, însă Spania a reprezentat o excepție importantă.

Dezintegrarea imperiilor austro-ungar, respectiv otoman, la finele Primului Război Mondial, precum și imensele prefaceri violente ale Războiului Civil din Rusia, care a urmat imediat după revoluția bolșevică, au declanșat noile forțe ale naționalismului integralist, în cadrul căruia identitatea națională era, de obicei, definită din perspectivă etnică. Conflictele naționaliste și etnice au fost în mod deosebit endemice în jumătatea răsăriteană, mai săracă, a continentului, unde existau comunități mixte cu o foarte lungă istorie. Deseori, ura naționalistă i-a evidențiat pe evrei ca țapi ispășitori pentru resentimentele și nenorocirile sociale ale populației majoritare. În Europa Centrală și de Est trăiau

Respect pentru oameni și cărți

mai mulți evrei decât în jumătatea occidentală, însă aceștia erau mult mai slab integrați și de o condiție socială mai joasă decât coreligionarii lor din țările vest-europene. Aceste regiuni constituiau, într-un grad chiar mai mare decât Germania, epicentrul tradițional al unui antisemitism inveterat. De cealaltă parte, gradul mai mare de omogenitate etnică din vestul Europei și faptul că statele-națiune se formaseră aici de-a lungul unei perioade foarte lungi de timp au făcut ca tensiunile din acest areal, deși nu complet absente, să fie, totuși, mai moderate.

Mai mult de atât, țările învingătoare și cea mai mare parte a celor rămase neutre în timpul Primului Război Mondial puteau fi identificate în Europa de Vest. Prestigiul național deteriorat și conflictele pentru accesul la resurse materiale, alcătuind un climat propice pentru un naționalism etnic agresiv, au jucat roluri mult mai importante în Est. În centrul continentului, în Germania, cea mai semnificativă dintre țările învinse și cheia pentru pacea trainică a Europei, ale cărei granițe se învecinau cu Franța și Elveția, în vest, respectiv cu Polonia și Lituania, în est, a nutrit resentimente majore față de tratamentul la care a fost supusă de Aliații învingători și și-a reprimat doar temporar ambițiile revizioniste. Mai departe, către sud și est, ruinele imperiilor austro-ungar, rus și otoman au dat naștere unor noi state-națiune, adesea formate printr-o cârpeală executată în cele mai nefavorabile circumstanțe imaginabile. Nu este nici o surpriză faptul că ura etnică și naționalistă, care a înveninat politica, a făcut din aceste regiuni principalul tărâm al morții în al Doilea Război Mondial.

Conflictele naționaliste și tensiunile etnico-rasiale au fost mult exacerbate de împărțirea teritorială a Europei de după Primul Război Mondial. Arhitectii Tratatului de la Versailles din 1919, oricât de bune le-ar fi fost intențiile, s-au confruntat cu probleme insurmontabile în încercarea de a satisface pretențiile teritoriale ale noilor state apărute din ruinele fostelor imperii. Minoritățile etnice formau segmente considerabile din populația noilor state din centrul, estul și sud-estul Europei, reprezentând un potențial punct de pornire a unor tulburări politice serioase.

Aproape peste tot, granițele erau în dispută, în vreme ce revendicările minorităților etnice, care, de obicei, se confruntau cu discriminarea venită din partea populației majoritare, rămâneau nesoluționate. În plus, reșezarea frontierelor, înfăptuită la Versailles, a încurajat apariția unor resentimente periculoase de acute în țările care se simțeau nedreptățite. Deși Italia nu se confrunta cu diviziuni etnice interne (cu excepția populației majoritar vorbitoare de limbă germană, din Tirolul de Sud, anexat după război), naționaliștii și fasciștii au putut exploata sentimentul de nedreptate resimțit de o țară aflată de partea învingătorilor, dar privată de posibilitatea unor câștiguri teritoriale după care tânjea, situate în ceea ce avea să devină, curând, Iugoslavia. Mult mai periculoasă pentru pacea trainică a Europei, adâncă furie a Germaniei – care, asemenea Italiei, era lipsită de sciziuni etnice interne –, provocată de trunchierea teritorială de după război, a alimentat mai târziu, alături de cererile de revizuire a Tratatului de la Versailles, sprijinul tot mai mare al nazismului și a încurajat, în afara granițelor Reichului, resentimentele populației etnice germane din Polonia, Cehoslovacia și alte țări.

Naționalismul strident, care s-a manifestat după Primul Război Mondial, a luat avânt nu numai din cauza rivalităților etnice, ci și din cauza conflictului de clasă. Sentimentul de unitate națională putea fi extrem de accentuat prin evidențierea unor presupuși „dușmani” de clasă aflați în interiorul, dar și în afara statului-națiune. Imensele răsturnări economice de după război și consecințele abominabile ale crizei din anii 1930 au intensificat rapid antagonismele de clasă de-a lungul întregii Europe. Conflictul de clasă, frecvent manifestat cu violență, marcase, desigur, întreaga epocă industrială, însă acesta a devenit mult mai acut, în comparație cu anii premergători războiului, din cauza revoluției bolșevice din Rusia și a apariției Uniunii Sovietice. Aceasta a furnizat un model alternativ de societate, care a răsturnat capitalismul și a creat o „dictatură a proletariatului”. Eliminarea clasei capitaliste, exproprierea mijloacelor de producție de către stat și redistribuirea la scară enormă a pământurilor reprezentau un set de propuneri atractive pentru secțiuni largi ale maselor sărăcite,

după 1917. Însă existența Uniunii Sovietice a divizat, de asemenea, stânga politică, slăbind-o fatalmente, contribuind totodată la întărirea masivă a extremei dreapta naționaliste. O dreaptă revitalizată putea să direcționeze energia violentă a celor care se simțeau amenințați de bolșevism – în general, elitele funciare tradiționale, clasele de mijloc și țăranii proprietari de pământ – către noi mișcări politice extrem de agresive.

Contrarevoluția, asemenea ispitelor revoluționare ale stângii, a exploatat înverșunarea și anxietățile conflictului de clasă. Mișcările contrarevoluționare s-au bucurat de cea mai mare susținere atunci când au fost capabile să combine naționalismul extrem cu antibolșevismul virulent. Din nou, țările din centrul și estul Europei, acolo unde amenințarea bolșevică era observată de la o mai mică distanță, au fost în mod special afectate. Totuși, cel mai semnificativ pericol internațional a apărut acolo unde combinația dintre naționalismul extrem și ura vecină cu paranoia față de bolșevism a dat o mână de ajutor creării unor mișcări populare de dreapta, care, în Italia, apoi și în Germania, au reușit să preia puterea în stat. Dacă energiile naționaliste, pline de ură și antibolșevice, care propulsaseră extrema dreaptă la putere, precum în aceste cazuri, erau direcționate către agresiuni externe, pacea Europei urma să fie într-o mare primejdie.

A patra componentă, stând la bază și interacționând cu celelalte trei elemente, a fost criza de lungă durată a capitalismului interbelic. Perturbarea de proporții a economiei mondiale, cauzată de război, slăbirea serioasă a marilor economii europene ale Marii Britanii, Franței și Germaniei, precum și atitudinea șovăielnică a singurei puteri economice remarcabile, Statele Unite ale Americii, de a se angaja complet în reconstrucția Europei au semnat sentința de dezastru. Totodată, problemele Europei erau agravate de repercusiunile globale ale războiului. Japonia și-a extins piețele de desfacere în Extremul Orient, nu în ultimul rând în China, ruinată de haosul politic, în dauna europenilor. Imperiul Britanic se confrunța cu provocări politice și economice crescânde, cele mai evidente fiind în India, unde dezvoltarea unei industrii textile autohtone și subsecventa pierdere a unor

piețe de export au contribuit la problemele economice ale Marii Britanii. La acestea se adaugă și faptul că Rusia a dispărut efectiv din economia globală, ca urmare a revoluției și a războiului civil. Criza capitalismului a fost globală, dar a afectat în special Europa.

Criza inflaționistă de la începutul anilor 1920 și cea deflaționistă a anilor 1930 au delimitat o foarte scurtă perioadă de înflorire economică, care s-a dovedit clădită pe baze instabile. Separate de un interval de timp foarte scurt, cele două etape de frământări economice și sociale de proporții au furnizat un climat în care atât sărăcia, cât și frica de sărăcie au alimentat din greu extremele politice.

De unul singur, tumultul economic era insuficient pentru a produce răsturnări politice majore. Pentru aceasta era nevoie de o criză de legitimitate a statului, susținută de existența unei schisme ideologice și de o adâncă diviziune culturală, care să expună o elită slăbită a puterii în fața unor noi presiuni venite din partea mobilizărilor de masă. Tocmai aceste condiții erau prezente în multe părți ale Europei, în special acolo unde naționalismul integralist extrem, întreținut de un sentiment generalizat al pierderii prestigiului național și de năruirea speranțelor de obținere a statutului de mare putere, era capabil să alimenteze mișcări puternice care își extrăgeau vigoarea din rândul inamicilor diabolici pe care pretindeau a-i înfrunța, situându-se, astfel, în postura de a se lupta pentru puterea statului cu o autoritate anemică.

Prin urmare, pentru a genera criza politică, socio-economică și ideologico-culturală completă, care a adus Europa în pragul autodistrugerii, era nevoie de întrunirea tuturor celor patru elemente componente ale crizei. Într-un fel sau altul, astfel de interacțiuni au afectat cea mai mare parte a țărilor europene, chiar și în Occident. Însă, în mod special, într-o țară, în Germania, toate cele patru elemente au fost prezente în cea mai exagerată formă a lor, consolidându-se reciproc, cu urmări explozive. Odată ce Adolf Hitler, exploatând cu măiestrie criza structurală și pledând pentru depășirea ei prin utilizarea forței brute, a fost capabil să își consolideze controlul dictatorial asupra statului german, șansele unei catastrofe generale în Europa s-au înmulțit semnificativ.

De vreme ce potențialul militar și economic al Germaniei era considerabil (chiar dacă diminuat temporar după Primul Război Mondial), iar pretențiile revizioniste și ambițiile expansioniste încălcau direct integritatea teritorială și independența politică a unui număr foarte mare de țări, probabilitatea ca Marea Criză europeană să se încheie cu un nou război cataclismic creștea exponențial. Nu era deloc surprinzător ca această criză să își atingă punctul critic în centrul și estul Europei, cele mai destabilizate zone ale Europei, și nici ca, odată început războiul, melegurile estice să devină teatrul celor mai mari distrugerii și al unor acte de cruzime grotești.

Devastarea produsă de cel de-al Doilea Război Mondial a fost echivalentă cu sondarea unor noi profunzimi. Consecințele morale ale unui asemenea colaps al civilizației aveau să fie resimțite pentru tot restul secolului și chiar dincolo de el. Cu toate acestea, într-un mod remarcabil, cel de-al Doilea Război Mondial, în contrast izbitor cu haosul violent generat de Primul Război, a deschis calea pentru renașterea Europei în cea de-a doua jumătate a secolului. În timp ce Primul Război Mondial a lăsat în urmă un nivel ridicat de conflict etnic, teritorial și de clasă, cel de-al Doilea Război Mondial a măturat toată această mixtură de factori prin propria-i tornadă a distrugerilor. Dominația Uniunii Sovietice asupra Europei de Est a suprimat, cu forță, tulburările și diviziunile etnice interne.

Purificarea etnică la scară largă, efectuată la începutul perioadei postbelice, a reconfigurat harta Europei Centrale și de Est. Iluziile Germaniei de dominație a Europei au fost pulverizate de înfrângerea totală, de devastarea și de diviziunea acesteia. Totodată, exista o proaspătă bunăvoință din partea Europei Occidentale de a dezamorsa antagonismele naționaliste, în favoarea cooperării și a integrării. Granițele erau, acum, trasate în prezența noilor superputeri. Transformarea antibolșevismului timpuriu, care până nu demult întreținuse extrema dreaptă, în ideologie de stat a Europei Occidentale a încurajat o politică conservatoare stabilă. Nu în ultimul rând, capitalismul reformat (de data aceasta, cu un rol activ asumat de Statele Unite) a produs o prosperitate nemaîntâlnită

pentru jumătatea occidentală a Europei, menținând, astfel, stabilitatea politică. Toate aceste schimbări fundamentale de după 1945 au fost amalgamate pentru a elimina matricea de elemente a crizei, care fusese aproape să distrugă continentul în perioada celor două războaie mondiale.

Un fapt crucial, al Doilea Război Mondial a dizolvat pentru totdeauna sistemul competiției dintre marile puteri europene care se luptau între ele pentru dominația asupra continentului, sistem aflat în vigoare încă dinaintea de era lui Bismarck, întinzându-se în trecut până la sfârșitul erei napoleoniene, în 1815. Într-o Europă renăscută, cu toate că sfâșiată din punct de vedere ideologic și politic, singurele puteri rămase mai erau Statele Unite și Uniunea Sovietică, care se priveau amenințator de o parte și de alta a Cortinei de Fier, supraviețuind reconstrucția statelor și a societăților după chipul și asemănarea lor. La acestea se mai adăuga încă un element vital: de îndată ce ambele superputeri au ajuns să dețină, concomitent, bomba atomică, situație materializată începând cu 1949, iar, în mai puțin de patru ani, să posedă mult mai îngrozitor de nimicitoare bombe cu hidrogen, s-a ivit spectrul războiului nuclear, care amenința cu un nivel de distrugere ce ar fi umbrat ca proporții ambele războaie mondiale. Acest fapt a încordat numeroase minți și a jucat un rol propriu în crearea a ceea ce, în 1945, părea a fi o foarte puțin probabilă epocă a păcii în Europa.

Cum s-au întrețesut aceste elemente pentru a transforma Europa, atât în Est, cât și în Vest, rămâne să fie examinat în cel de-al doilea volum. Ceea ce urmează în volumul de față este o încercare de a înțelege cum s-a scufundat Europa în abis, în timpul primei jumătăți a unui secol violent și turbulent, iar, apoi, în mod remarcabil, la mai puțin de patru ani de la atingerea fundului prăpastiei, în 1945, au fost puse bazele unei redresări uluitoare, pentru ca o nouă Europă să renască din cenușa a tot ceea ce fusese cândva, iar drumul din infern înapoi pe pământ să poată începe.